

HERCEGOVINA - SPECIFIČNA PRIRODNA POJAVA

Hercegovina zemlja ime dobi po plemićkoj tituli Stjepana Kosače što stolovaše iznad Blagaja i vrela Bune. A trebala je dobiti ime po samoj sebi, po vrljetima što nebo paraju, zelenoj boji svojih voda i sivozelenilu makije te plavoj boji prenske sirištare i zvončice, crvenoj boji prenskog karanfila i cvjetova nara.

Hercegovina zemlja leži u srcu Dinarida, preko 700 km dugom planinskom nizu koji predstavlja kičmu Balkana. U neko maglovito davno vrijeme izdigla se ogromna masa krečnjaka i dolomita iz toplog mora "Tetisa" pod pritiskom ogromne kopnene mase sa sjeveroistoka. Planine ostaše kao talasi da ih led ledenih doba, kiše, snjegovi i vjetrovi milenijumima modeliraju u najfantastičniju pojavu koju geografi nazvaše "holokarst" (duboki krš) u planinskom dijelu "Visoke Hercegovine". Iza posljednjeg ledenog doba ostadoše dva prekrasna glacijalna jezera, Boračko na Prenju i Blidinjsko na Čvrnici. Ostade i fantastičan amfiteatar Dive Grabovice, najčudnije doline u kršu Dinarida.

Ravna kraška polja Donje Hercegovine ostaše kao sjećanje na plitka jezera koja su nestala usljed izdizanja.

Pet rijeka stvaraju hidrosistem Hercegovine, Neretva, Rakitnica, Rama, Trebišnjica i Trebižat, i još dvije kratke i bogate vodom, Buna i Bregava. Osim Neretve, Rame, Rakitnice i Trebišnjice sve nastaju od izrazito jakih vrela koja su poseban fenomen krša.

Neretva je najduža hercegovačka rijeka, (218 km) u gornjem toku prati pružanje planina i kod Konjica naglo skreće i presijeca pravac Dinarida. Duboki kanjon je prirodni fenomen prvog reda. Govori o snazi vode koja sebi probija put kroz najdeblje slojeve krečnjaka a profili stijena debelih do 1000 m govore o intenzitetu sedimentacije i stvaranju Zemljine kore. I Rama, Neretva i Trebišnjica danas su zajažene i ujezerene velikim branama. Otvoreni hidrosistem postao je zatvoren a hiljade hektara plodne zemlje postalo je jezersko dno. Ipak se još uvijek u Neretvi može upecati glavatica, mladica (*Salmo marmoratus* L.) kraljica slatkovodnih riba i mekousta pastrmka (*Salmo trutta fario* L.). Nikad dirnut i dubok da se nebo zatamni je kanjon rijeke Rakitnice. Izgrađen od krečnjaka i dolomita. Voda ga je probila između dvije prekrasne planine, Bjelašnice i Visočice. Prebogat specifičnom florom, *Acinos orontia* Maly, *Allysum moelendorffianum* Beck, *Amphoricarpos neumaieri* Vis., *Asperula hercegovina* Deg., *Campanula hercegovina* Deg. To su najčešće endemne vrste i relikti, vrste koje su se očuvale kroz vrijeme samo na malim lokalitetima i vrste koje su preživjele posljednje ledeno doba. U donjem dijelu kanjona strme strane su pune pećina. To podzemlje još nije detaljno ispitano.

Sjena uništenja se nadvila nad kanjonom Rakitnice. Još jedna vodena akumulacija predviđena je da se izgradi iznad Konjica. Nivo vode bi se visoko podigao i jezersko ogledalo bi duboko prodrlo u kanjon Rakitnice. I nestala bi igra vode na kamenu, promijenio bi se živi svijet i nestale bi mnoge vrste.

Da li treba dozvoliti da prirodni fenomeni nepovratno nestaju u ime "gladi" za energijom je pitanje koje zadire u politiku, nivo svijesti, usmjeravanje razvoja i otvara stari sukob između ekologa i tehnokratije. Činjenica je da smo još daleko od pojma "uravnoteženog razvoja".

U laktu Neretve izdiže s planina Prenj. Ime je dobila po Perunu, bogu gromovniku starih Slavena. I nisu pogriješili. Prenjski masiv je kilmatska granica karakteristična po solsticijalnim olujama sa munjama i grmljavinama. Preko puta Prenja izdižu se Čvrstica i Čabulja. Sve tri planine karakteriše bogatstvo flore i faune. Zato se i nazivaju "Prenjski endemni centar". Predviđene su Prostornim planom Bosne i Hercegovine da se proglase nacionalnim parkom i da se kao neponovljiv fenomen nominiraju na Svjetsku listu prirodnog naslijeđa UNESCO-a.

Osim fantastične geomorfologije, neponovljivog pejzažnog fenomena u sebi kriju izrazito bogatstvo endemičnih i glacijalno reliktnih vrsta flore i faune. Kako kaže dr. P.Fukarek : "Teško je pronaći jedno područje sa tako šarolikom i brzom smjenom vegetacije u kojem se na relativno uskom prostoru smjenjuju različite formacije, od suprotropskih zim zelenih šuma i makija do arktičkih vriština

osimice (*Dryas octopetala* L.), a osim toga i bogato svojim specifičnim predstavnicima, kao što je to područje Hercegovine.”

Ispod kamenitih vrleti i alpskih pašnjaka na Prenju, Čvršnjaci, Čabulji i Orijenu pruža se iskidani pojas šuma neobičnog bjelokorog bora-munike, *Pinus heldreichii* Christ.ssp. *leucodermis* (Ant.) Mgf. i endemne krčagovine (*Amphoricarpus neumaieri* Vis.) (*Amphoricarpeto-Pinetum leucodermis* Fuk.66.). Bjelokori bor-munika predstavlja prirodnu rijetkost u Hercegovini kao i Pančičeva omorika u Bosni. Areali krčagovine i munike se neobično podudaraju i izgleda da areal krčagovine koji je širi pokazuje do koje granice se svojevremeno bjelokori bor širio. Čovjek je nemilosrdan prema bjelokorom boru, i danas se sijeku stabla ovog prelijepog četinara iako je prije tridesetak godina jedna studija stručnjaka sa Šumarskog fakulteta Sarajevo pokazala da ova vrsta po brojnosti i masi nema ekonomsku opravdanost i da joj je mnogo veća vrijednost kao zaštitna šuma na strmim padinama hercegovačkih planina. Posljednja velika sječa je bila za vrijeme rata na Rujištu, kada isjekoše lijepa stabla u rezervatu. Poslije sječe zavladao je zaraza koja i danas traje u preostaloj sastojini.

Pod rijetkim krošnjama bjelokorog bora nalazimo cijeli niz biljaka koje imaju endemni i reliktni karakter. To su *Dianthus prenjus*, *Thesium auriculatum*, *Saxifraga prenja*, *Gentiana symphiandra* itd. Specifikum Čvršnjaci i Čabulje je jedan mali žbunić, lijepa hrvatska sibirea, (*Sibirea croatica* Degen), vrsta koja je nađena na samo desetak lokaliteta. Osim za ova staništa zna se samo još za mali broj staništa na Velebitu.

Na planinama “Prenjskog endemnog centra” nalazimo (nažalost danas izuzetno rijetko) i divokoze. No ni prenjaska i čvršnjačka divokoza nije obična divokoza. *Rupicapra rupicapra balcanica* Bolkay je specifična balkanska podvrsta po mnogo čemu diferentna od alpske ili sudetske divokoze.

Tokom rata u BiH i poslije matično stado ove prelijepo vrste je desetkovano. Ljudski egoizam i pohlepa opet su pokazali svoje lice. I ne samo da su krivolovom skoro istrijebili vrstu, ljudi su u njenom posljednjem pribježištu Divoj Grabovici potpuno nepotrebno podigli šljunkaru. Zašto tu i zbog čega, teško je objasniti osim pohlepom i egoizmom, jer Divoj Grabovica je bila divokoziji rezervat već preko 150 godina, od vezira Rizvanbegovića do poslije samog rata u BiH.

Silazeći sa planina “Visoke Hercegovine” zaranjamo u područje submediteranske klime, u područje makija, niske zimzelene vegetacije i ostatke hrastovih dubrava koje je čovjek sječom, kresanjem i kozarenjem sveo na male ostatke oko Domanovića i Bivoljeg Brda. Na ovom području nalazimo rijetke grupice i pojedinačna stabla poluzimzelenog crnog cera ili makedonskog hrasta *Quercus macedonica* A.D.C., listopadnu crnu koščelu (*Celtis australis*

L.), zeleniku (*Phyllirea variabilis* Timb. et Lor.), žutu koščelu (*Celtis toumefortii* Lamk.) Specifičnu sivozelenu boju pejzažu zapravo daju degradirane niske sastojine crnog graba, (*Ostrya carpinifolia* Scop.), bjelograbića (*Carpinus orientalis* Mill.) i crnog jasena *Fraxinus omus* L.) isprepletane dračom, (*Paliurus spina christi* L.)

Unutar sivila krečnjaka i maslinaste boje makije prošarane žutom bojom cvjetova geniste i crvenilom cvjetova nara nalazimo zadivljujuće bogatstvo vode. Neretva je u svom donjem toku moćna rijeka koja daje plodnost svojim obalama. Prije nego zaroni u širokoj delti u Jadran obogaćuju je Buna, Bregava i Trebižat. Postoji tvrdnja da su izdizanjem krečnjačkih masiva vodotoci prešli u podzemlje. Potvrda tome su jaka vokliška vrela Bune, Bregave i Trebižata. Stijene i vrleti iznad ovih vrela svojevremeno su bila staništa velikog lešinara, golovratog supa (*Gyps fulvus* L.), no pred sam rat čudni neki ljudi potrovaše ove ptice furadanom pod izlikom da im napadaju ovce. A zoologija odavno zna da ove ptice ne napadaju žive životinje i da se hrane samo strvinom. I tako nestade još jedan prirodni fenomen a ljudski rod postade bliži svom cilju da ostane jedina vrsta na zemlji.

Spuštajući se niz Neretvu i približavajući se delti, ulazi se u palustrično (močvarno) područje. Na lijevoj strani rijeke pruža se područje Hutovog blata, močvare, staništa velikog broja ptica i jegulje. To je geološka depresija površine 65,82 km² koja obuhvata površinu pod vodenim ogledalom, površine pod močvarnom vegetacijom, poplavne šume, grebene i nasipe kojima je svojevremeno mnogo veća površina reducirana na recentno stanje. U plitkim vodama jezera Pseudo-Skylaxova (kako ga nazva Karlo Pač, arheolog i historičar) odrastaju i spremaju se za svoju odiseju jegulje, zmijolike ribe koje se mrijeste u dalekim atlanskim vodama Sargaskog mora ispred obala Floride i Bahamskih ostrva. Njihovo putovanje je dokaz Vegenerove teorije o razmicanju kontinenata i jedno od najvećih čuda prirode današnjice.

U gustom zaklonu site i ševara zaklonište, gnjezdište i hranu nalazi preko 235 vrsta ptica iz 48 porodica ptičijeg roda. Plivaju i rone između prelijepih cvjetova lokvanja. Neke su tu stalno, druge zimuju a treće se samo odmaraju na putu za svoja daleka odredišta oko jezera Kiri i Čad u Africi. No nisu ni tu mirne. Lov, ta ljudska strast, pucnjima podiže jata zimi i mrtve ptice padaju. Već se u XIX vijeku pokazalo da neke vrste nestaju da bi ta pojava danas postala sve očiglednija.

Putujući dalje na jug, dolazi se do ušća Trebižata u Neretvu. Ta troimena rijeka je blagodet jednog dugog kraškog polja. Do njenog izvorišta ispod velike stijene koja se naziva peć mlini jer je na samom izvoru pokretala mlinove i

stupe putuje se kroz zadivljujući pejzaž u kojem se smjenjuju plodna polja i sivilo makije i kamenjara. Specifična arhitektura kamenih kuća na rubu polja oživljava pejzaž. Trebižat je "Loara" Hercegovine. Vinogradi su dar prirode ovom podneblju. Nažalost, nikad ovo područje nije u potpunosti privuklo ljude svojom ljepotom. Blizina Jadrana je putnike navodila da prebrzo prolaze. A ko je ikad skrenuo i svratio do vodopada Kravice i zagledao se u prelijepi vodopad, ponovo je došao.

Slično je i sa trećom rijekom donje Hercegovine Trebišnjicom. Treba skrenuti sa glavnih puteva i uputiti se dugim Popovim poljem. U podzemnim tokovima ovog polja živi jedna čudna endemična ribica koja se zove gaovica (*Parapoxinus* sp.) koja iz svojih podzemnih skrovišta izlazi samo kada vode plave polje. Putnik treba da svrati i do pećine Vjetrenice. Taj najveći speleološki objekat na našem području skriva oko 8.000 metara podzemnih hodnika i sala. U mračnim vodama podzemlja ove pećine nalazimo neobičnu "čovječiju ribicu" (*Proteus anguinus* Laur).

Ovo je u širokim potezima freska Hercegovine. Ostalo je još mnogo toga da se spomene, naprimjer Leotar i Orijen.

Ali, treba nešto drugo reći. Bogatstvo fenomena Hercegovine od kojih su mnogi prvostepene važnosti pa i po najstrožijim kriterijima je u obrnutoj proporciji sa mjerama zaštite koje se poduzimaju da bi se sačuvali. Prostornim planom Bosne i Hercegovine je predviđeno da se na području Hercegovine formira jedan veliki nacionalni park i dva parka prirode i to: NP Prenj, Čvrstica i Čabulja, Park prirode Trebižat i PP Orijen. Takođe je predviđeno da se formira više manjih rezervata.

Nažalost, taj proces je usporen i rješenja su prolongirana sadašnjicom. Ipak, preventivne mjere u sprečavanju devastacije treba da su sveobuhvatnije i efikasnije. Spomenuli smo samo nekoliko nemilih pojava koje ukazuju da interesi pojedinaca najčešće nisu i interes zaštite prirode. Obaveze društvene zajednice u domenu zaštite su imperativ i na tome treba insistirati. Samouprava ima smisla samo ako je u interesu zajednice. Kada se poistovjeti sa interesom pojedinaca ili malih grupa, postaje svoja suprotnost. A Hercegovina kao prirodna pojava i neponovljiv fenomen u svojoj sveobuhvatnosti treba da se sačuva i kao cjelina i kao pojedini fenomen. Ako ostane samo geografski okvir sa uništenim i devastiranim sadržajem, to treba da "zahvali" samo svojoj djeci koju je iznjedrila.

Mr. Anton Kapel
Ing. Đuro Fukarek